Ψηφίδες από το έργο του Αγγελου Σπαχή

Ο επί 60 χρόνια αφανής «πατέρας του γραφιστικού ντιζάιν» στη χώρα μας σε μια έκθεση η οποία διοργανώνεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος

INFO

Η έκθεση στο αίθριο του 4ου ορόφου της ΕΒΕ θα διαρκέσει έως τις 20/11

Κείμενο

Αφροδίτη Ερμίδη

Εν συντομία

Η έκθεση «Αγγελος Σπαχής 1903-1960» ξεδιπλώνει το έργο του πολυπράγμονα αυτοδίδακτου καλλιτέχνη.

Γιατί ενδιαφέρει

Πρωτοπόρος μεν, άγνωστος δε.

Αν είστε από τους προσεκτικούς παρατηρητές που έχουν συνδυάσει τον λογότυπο του πακέτου τσιγάρων Ασσος της καπνοβιομηχανίας Παπαστράτος με το έργο «Με την κόκκινη σφήνα, νικήστε τους λευκούς» του Ελ Λισίτσκι και δεν γνωρίζετε ποιος είναι ο εμπνευστής και δημιουργός ενός από τα μακροβιότερα εμπορικά σήματα στον τόπο μας, επισκεφτείτε την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος και θα το ανακαλύψετε. Ο λόγος για τον Αγγελο Σπαχή, αυτοδίδακτο γραφίστα, σκηνογράφο, σκιτσογράφο, ζωγράφο, διακοσμητή και εικονογράφο του μεσοπολέμου, ο οποίος έχει παραμείνει για 60 και πλέον χρόνια στην αφάνεια.

Ωστόσο τουλάχιστον δύο εμβληματικές δημιουργίες του φιγουράρουν μέχρι και σήμερα ανάμεσά μας, πιθανότατα χωρίς να το γνωρίζουμε. Εκτός από το θρυλικό πακέτο τσιγάρων Ασσος της καπνοβιομηχανίας Παπαστράτος, δική του δημιουργία σχεδόν έναν αιώνα πριν, ο δαφνοστεφανωμένος έφηβος, το σύμβολο του Ολυμπιακού Συνδέσμου Φιλάθλων Πειραιώς, το οποίο φιλοτέχνησε στο περιοδικό «Παντογνώστης» το 1924, αποτελεί ένα από τα τοτέμ της εν Ελλάδι γραφιστικής. Η έκθεση με τίτλο «Αγγελος Σπαχής 1903-1960» (σε επιμέλεια Αλέξανδρου Παπαγεωργίου-Βενετά, Ν. Π. Παΐσιου, Κωνσταντίνας Ντακόλια και Αθηνάς Κυριακώδη) παρουσιάζει για πρώτη φορά συγκεντρωμένο το έργο του καλλιτέχνη, φέρνοντας στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος έναν ξεχασμένο αλλά σημαντικό δημιουργό. Τα εκθέματα καλύπτουν ευρύ μέρος του έργου του Σπαχή: σχέδια, ελαιογραφίες, μακέτες, βιβλία, διαφημίσεις, γελοιογραφίες, αντικείμενα, κατασκευές, φωτογραφίες.

Από τη διαφήμιση στην Ομάδα Τέχνης

Ο Αγγελος Σπαχής γεννήθηκε στην Αθήνα το 1903. Εξαιτίας της απώλειας του πατέρα του αναγκάστηκε για βιοποριστικούς λόγους να εργαστεί σε νεαρή ηλικία. Με τη λήξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου μπήκε στον χώρο της διαφήμισης και λίγο αργότερα της γελοιογραφίας και της εικονογράφησης βιβλίων. Το 1926 ξεκίνησε η πορεία του στον χώρο της σκηνογραφίας η οποία διήρκησε μέχρι και το 1945. Πολύ μικρός ακόμη, το 1922, πρωτοεμφανίστηκε ως σκιτσογράφος στην εφημερίδα «Ελεύθερον Βήμα» του Δημήτρη Λαμπράκη και καταπιάστηκε με τη γελοιογραφία. Μετά το τέλος της εργασίας του εκεί συνέχισε να δημοσιεύει σκίτσα και γελοιογραφίες σε άλλες εφημερίδες και περιοδικά, όπως και στις εκθέσεις του Συνδέσμου Ελλήνων Σκιτσογράφων, στον οποίο εγγράφηκε μέλος το 1926. Την ίδια περίοδο δημιούργησε τα σκηνικά της πρώτης του θεατρικής παράστασης, του «Κόκκινου μύλου», και άνοιξε τον δρόμο για μια λαμπρή σκηνογραφική πορεία. Μέχρι και το 1945 σκηνογράφησε θεατρικές παραστάσεις, μόνος ή σε συνεργασία με άλλους καλλιτέχνες.

Το 1927 μαζί με τον Νίκο Καστανάκη, αδερφό του συγγραφέα Θράσου Καστανάκη, ίδρυσαν το ατελιέ γραφικών τεχνών Καστανάκη – Σπαχή, στην οδό Βουλής 1, το οποίο δραστηριοποιήθηκε δυναμικά στη σχεδίαση και εκτέλεση μακετών αφισών, σκηνογραφιών, διακοσμήσεων. Εως το 1935 αναλάμβανε τη διακόσμηση χοροεσπερίδων, τη διαφήμιση προϊόντων, την εικονογράφηση βιβλίων (παιδικών και αναγνωστικών) και τα σκηνικά πολυάριθμων θεατρικών παραστάσεων. Μετά τη διάλυση του ατελιέ ο Αγγελος Σπαχής συνέχισε να εργάζεται μόνος του μέχρι τον πρώιμο θάνατό του. Ωστόσο το ατελιέ άφησε το στίγμα του στον τομέα της διαφήμισης αφού συνεργάστηκε με μεγάλες καπνοβιομηχανίες της εποχής (Παπαστράτος και Κεράνης). Το 1953 παντρεύτηκε τη σχεδιάστρια Μαρία Κοζαδίνου έπειτα από μακροχρόνια σχέση. Πέθανε σε ηλικία μόλις 57 ετών, το 1960, στο σπίτι του στην Αθήνα.

Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου συγκαταλεγόταν μεταξύ των πλέον πρωτοποριακών Ελλήνων καλλιτεχνών. Χωρίς να έχει ταξιδέψει στο εξωτερικό αλλά ούτε να έχει ακολουθήσει συστηματικές σπουδές ζωγραφικής, χάρη στις προσωπικές του αναζητήσεις είχε κατορθώσει να ενστερνιστεί τις αρχές της μοντέρνας τέχνης και ιδίως του κυβισμού και του κονστρουκτιβισμού/νεοπλαστικισμού. Ηταν από τους πρώτους που με τόλμη οικειοποιήθηκαν την τεχνική του κολάζ και χρησιμοποίησε στα έργα του ετερόκλητα υλικά (χαρτιά, ξύλα, πανιά, σπάγκους, επικολλημένες φωτογραφίες), δίνοντας μερικά από τα πλέον ανατρεπτικά –για τα δεδομένα της ελληνικής τέχνης της περιόδου– έργα. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι το 1936 συμμετείχε με την Ομάδα Τέχνης (Κωνσταντίνος Παρθένης, Ντίκος Βυζάντιος, Μιχάλης Τόμπρος, Νίκος Χατζηκυριάκος-Γκίκας κ.ά.) στην έκθεση που διοργανώθηκε στη Λέσχη Καλλιτεχνών «Ατελιέ».

01 Ατελιέ Καστανάκη - Σπαχή, διαφήμιση τσιγάρων Αρωμα της καπνοβιομηχανίας Γ. Α. Κεράνης, δεκαετία '30, λιθογραφία (ιδιωτική συλλογή)
02 Μακέτα για το πακέτο των τσιγάρων Νούμερο 1 της καπνοβιομηχανίας Παπαστράτος, 1931-1932, εκτύπωση σε χαρτί (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, δωρεά Αλέξανδρου Παπαγεωργίου-Βενετά)
03 Μακέτα για το πακέτο των τσιγάρων Νούμερο 3 της καπνοβιομηχανίας Παπαστράτος, 1931-1932, εκτύπωση σε χαρτί (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, δωρεά Αλέξανδρου Παπαγεωργίου-Βενετά)
04 Μακέτα για το πακέτο των τσιγάρων Νούμερο 2 της καπνοβιομηχανίας Παπαστράτος, 1931-1932, εκτύπωση σε χαρτί (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, δωρεά Αλέξανδρου Παπαγεωργίου-Βενετά)
05 Πακέτο τσιγάρων Hellas Special της καπνοβιομηχανίας Παπαστράτος, δεκαετία '30, εκτύπωση σε χαρτί (ιδιωτική συλλογή)
06 Μακέτα για τη διαφήμιση των τσιγάρων αΑ της καπνοβιομηχανίας Γ. Α. Κεράνης, δεκαετία '60, μολύβι και γκουάς σε χαρτόνι (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, δωρεά Αλέξανδρου Παπαγεωργίου-Βενετά)
07 Διαφήμιση τσιγάρων Ρήγας της καπνοβιομηχανίας Παπαστράτος, δεκαετία '30, μεταλλοτυπία (ιδιωτική συλλογή)
08 Πακέτο τσιγάρων Νούμερο 1 της καπνοβιομηχανίας Παπαστράτος, 1931-1932, μεταλλοτυπία (ιδιωτική συλλογή)
09 Ατελιέ Καστανάκη - Σπαχή, κινηματογραφική αφίσα της ταινίας «Ο γιιός του μαχαραγιά», 1932, εκτύπωση σε χαρτί (ιδιωτική συλλογή)
10 Ατελιέ Καστανάκη - Σπαχή, «Greece, Loutraki», περ. 1935, χρωμολιθόγραφη αφίσα επικολλημένη σε φοδραρισμένο χαρτί, έκδοση του Γραφείου Ελληνικού Τουρισμού, τυπογραφείο Ασπιώτη - ΕΛΚΑ (ιδιωτική συλλογή)

Στον μεσοπόλεμο είχε επιδείξει ιδιαιτέρως αξιομνημόνευτο σκηνογραφικό έργο. Οπως παρατηρεί η επιμελήτρια της έκθεσης Κωνσταντίνα Ντακόλια, «ο αυτοδίδακτος και πολυπράγμων Αγγελος Σπαχής εκτός από τη ζωγραφική, τη γραφιστική, τη γελοιογραφία και την εικονογράφηση συνέδεσε το όνομά του με τη σκηνογραφία του μεσοπολέμου αφού δημιούργησε τα σκηνικά για πάνω από 40 παραστάσεις, εισπράττοντας συνήθως κολακευτικά σχόλια. Τα περισσότερα έργα που σκηνογράφησε ήταν από τις μεγαλύτερες εισπρακτικές επιτυχίες της εκάστοτε χρονιάς με μεγάλη προσέλευση του κοινού». Η πρώτη του δουλειά φαίνεται πως ήταν ο «Κόκκινος μύλος» το 1926. Εκτοτε και για 20 ολόκληρα χρόνια δημιουργούσε μακέτες για θεατρικές παραστάσεις, είτε μόνος είτε σε συνεργασία με άλλους σκηνογράφους. Πιο γνωστή στον Τύπο βέβαια έγινε η παράσταση «Εκάβη» που ανέβηκε το 1927 στο Παναθηναϊκό Στάδιο. Αφορμή στάθηκε η διαμάχη για τα πνευματικά δικαιώματα των σκηνικών ανάμεσα στους Καστανάκη – Σπαχή και τον σκηνοθέτη Φώτο Πολίτη. Η αντιπαράθεση ήταν τόσο έντονη που έφτασε μέχρι το δικαστήριο, με το κοινό να παρακολουθεί πάνω από δεκαήμερο στις εφημερίδες τις εξελίξεις και τις επιστολές που αντάλλασσαν τα αντίπαλα στρατόπεδα. Τη δεκαετία του '40 ο Σπαχής εργάζεται μόνος σε λίγους θιάσους, κυρίως το 1941, ενώ άρχισε σταδιακά να αποχωρεί από τον χώρο της σκηνογραφίας.

Οπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο πρόεδρος της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος Σταύρος Ζουμπουλάκης, «ο Σπαχής άσκησε μια τέχνη ανώνυμη, καθημερινή, εμπορική, εφήμερη, πολύ συχνά ανυπόγραφη, την τέχνη του διαφημιστικού σχεδίου, της αφίσας, του εμπορικού σήματος. Ασκησε μια τέχνη ταπεινή, αλλά στις καλύτερες στιγμές της με ύφος. Η μοίρα των δημιουργών αυτού του είδους είναι παράδοξη: τα έργα τους γίνονται πασίγνωστα, αλλά οι ίδιοι μένουν άγνωστοι. Πόσοι γνωρίζουν το όνομα εκείνου που σχεδίασε, εμπνεόμενος από το τρίτο κεφάλαιο της "Γενέσεως", το καταπληκτικότερο σήμα του καιρού μας, το δαγκωμένο μήλο της Apple που βρίσκεται καθημερινά μπροστά στα μάτια δισεκατομμυρίων ανθρώπων;».

Γνωστές οι δημιουργίες, αφανής ο δημιουργός

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αποστασιοποιήθηκε από τη ζωγραφική και ασχολήθηκε αποκλειστικά με τις εφαρμοσμένες τέχνες – ειδικά δε με τη διαφήμιση, τη δημιουργία αφισών (είχε ήδη μακρά θητεία στις τουριστικές αφίσες του ΕΟΤ τη δεκαετία του '30) και τη διακόσμηση εσωτερικών χώρων, όπου επίσης καινοτόμησε υιοθετώντας και προβάλλοντας στην Ελλάδα την αισθητική του Μπαουχάους. «Οι απαιτήσεις του βίου, η ανάγκη βιοπορισμού, οι αντικειμενικές δυσκολίες δεν του επέτρεψαν να αφοσιωθεί αποκλειστικά στη ζωγραφική για την οποία ήταν γεννημένος. Εστρεψε έτσι το χάρισμά του και στις πιο εφαρμοσμένες πτυχές της εικαστικής δημιουργίας, στη σκηνογραφία και τη γραφιστική» αναφέρει στον κατάλογο της έκθεσης ο αντιψιός του, ο αρχιτέκτονας Αλέξανδρος Παπαγεωργίου-Βενετάς.

Παρότι ο Αγγελος Σπαχής είναι ο πρώτος που ασχολήθηκε συστηματικά στη χώρα μας με το γραφιστικό σχέδιο και του αποδίδεται ο τίτλος του «πατέρα του γραφιστικού ντιζάιν στην Ελλάδα», όσοι τον γνώρισαν αναφέρονται σε ένα χαρακτήρα εσωστρεφή και σεμνό, που ουδέποτε ασχολήθηκε με την προσωπική του προβολή, γι' αυτό και το έργο του δεν έτυχε μέχρι σήμερα της προβολής που του αξίζει. «Βαθύτατα ανθρωπιστής, πίστεψε στην κοινωνική πρόοδο και τη δικαιοσύνη. Υπήρξε ένας καλλιτέχνης νεωτερικός και ένας προοδευτικός, ακέραιος ιδεαλιστής που έζησε την απογοήτευση από τη σταλινική παραμόρφωση του κοινωνιστικού ιδεώδους αλλά και τον παραμερισμό του από την αντιδραστική αστική κοινωνία της μετεμφυλιακής Ελλάδας» σχολιάζει ο Αλέξανδρος Παπαγεωργίου-Βενετάς.

Θέατρα και κριτικά

Είναι ξεπερασμένος ο Καμπανέλλης;

Με αφορμή δύο άπαιχτα έργα του που παρουσιάστηκαν στο πλαίσιο του Διεθνούς Φεστιβάλ Αναλογίου

Δεν είναι λίγοι όσοι από τον θεατρικό χώρο διατείνονται ότι ο Ιάκωβος Καμπανέλλης είναι πια ξεπερασμένος, πως δεν μπορεί να ακουμπήσει τα προτάγματα της σύγχρονης κοινωνίας, μιας και με τη μετεξέλιξή της σε κοινωνία αφθονίας εκλείπουν όλα όσα απετέλεσαν πηγή έμπνευσής του. Είναι όμως έτσι; Και για την κοινωνία και για τον Καμπανέλλη;

Γιατί πηγή έμπνευσης του Ιάκωβου Καμπανέλλη υπήρξαν αποκλειστικά τα λαϊκά προβλήματα και η συλλογική αντιμετώπισή τους – ο ίδιος ανακαλύπτει την πνευματικότητά του σαν αναγκαίο καταφύγιο και όπλο αντίστασης στο στρατόπεδο συγκέντρωσης των ναζί. Γιατί ο Καμπανέλλης βαφτίστηκε «πατριάρχης» του ελληνικού θεάτρου όχι μόνο επειδή πάνω του ακούμπησε η περίφημη γενιά Νεοελλήνων θεατρικών συγγραφέων (Κεχαΐδης, Ποντίκας, Σκούρτης, Μουρσελάς, Αναγνωστάκη κ.ά.), αλλά προπαντός για τη σημαντική τομή σε ύφος, πνεύμα και δομή που εισήγαγε στην ελληνική δραματουργία, η οποία ως επί το πλείστον περιοριζόταν σε εύπεπτες, διασκεδαστικές φάρσες και ηθογραφίες όπως και επικά δράματα. Ο Καμπανέλλης δεν γράφει για έναν, γράφει για όλους και προσπερνά ακόμη και τον εαυτό του μετουσιώνοντας τις εμπειρίες του και τη λαϊκή του καταγωγή σε υπόθεση των πολλών. Οι ήρωές του δεν δρουν ανεξάρτητα, είναι μέρος της κοινωνικής ολότητας. Η νέα ηθογραφία που εισάγει ο Καμπανέλλης δεν περιορίζεται στη γραφική σκηνική απεικόνιση, αλλά εμβαθύνει στα ποιοτικά χαρακτηριστικά των ηθών τα οποία διαμορφώνονται από την ίδια την κοινωνία. Με ευαισθησία και λεπτή ειρωνεία προβάλλει τη λογική ως μονόδρομο κατανόησης και αντιμετώπισης της ανθρώπινης ύπαρξης, ενώ η (ατομική και συλλογική) μνήμη αποτελεί καθοριστικό στοιχείο του έργου του.

Το Φεστιβάλ Αναλόγιο έφερε στη σκηνή δύο άγνωστα και άπαιχτα έργα του που ήρθαν να μας θυμίσουν ακριβώς αυτήν τη διαχρονικότητα και τη συνεχή επιδραστικότητα του έργου του, όπως και να μας κάνουν να κατανοήσουμε γιατί τελικά προβάλλεται ως «ξεπερασμένος» και κατά συνέπεια άτυπα «απαγορευμένος». Στο σπιρτόζικο «Γραφείο λογοκρισίας» (με ακρίβεια η σκηνοθεσία της Ασπας Τομπούλη), έργο αχρονολόγητο, όπου οι τέσσερις δραματικοί ποιητές της αρχαιοελληνικής αίγλης συλλαμβάνονται και εξωθούνται στη δημιουργία ενός ύμνου στο στρατιωτικό καθεστώς, και στην «Αυτοκτονία» (σε μια πρόσχαρη σκηνοθεσία της Κατερίνας Πολυχρονοπούλου), μια σπαρταριστή κωμωδία όπου ένας υποψήφιος αυτόχειρας μπλέκει στα γρανάζια του ταξικού πλουτοκρατικού συστήματος, αναδεικνύονται και καταγγέλλονται η πατριδοκαπηλία, η υποκριτική πατριδολατρία, οι απάνθρωποι οικονομικοί όροι του καπιταλισμού αλλά και το αφήγημα που συνεχίζεται αδιάλειπτα εδώ κι έναν αιώνα στην αστική δημοκρατία μας περί «ισότητας» απέναντι στον νόμο, φέρνοντας στο φως τις προπαγανδιστικές διαδικασίες οι οποίες δημιουργούν τις λαϊκές αυταπάτες περί εθνικής ενότητας.

Είναι ξεπερασμένος λοιπόν ο Καμπανέλλης; Είναι τόσο ξεπερασμένος όσο ξεπερασμένες και γραφικές είναι οι λέξεις ελευθερία, ισονομία, αξιοπρέπεια και το όραμα για μια κοινωνία χωρίς εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο.

Του Κώστα Ζήση

Ο Κώστας Ζήσης είναι μέλος της Ενωσης Ελλήνων Θεατρικών και Μουσικών Κριτικών